

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-94: 94(477.87) «1938/1939»
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/33>

Александренко В. В.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Балита О. В.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ЩОДЕННИК ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО «ЩАСТЯ І ГОРЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ» В ЛІТЕРАТУРНИХ ХРОНІКАХ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ

У статті проаналізовано історичну сутність художнього образу Срібної Землі та процес його еволюції від літературних періоджерел до сьогодення.

Розглянуто проблеми термінології, а саме численні назви Закарпаття, які зустрічаються в публікаціях і свідчать про периферійне розташування краю і часту зміну його політичної приналежності. Це дозволяє підкреслити розмаїття історичних образів, об'єднаних спільною ідеєю державотворення в єдиний – Срібну Землю – при одночасному збереженні індивідуальності кожного з них.

Встановлено постійний тісний взаємозв'язок між історичним і художнім творенням образу Срібної Землі, доведено його динамічність. На цій основі обґрунтовано важливість внесення щоденника Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України» в літературні хроніки краю. Точна часова деталізація зображених у ньому подій кількох місяців, що охоплює період від жовтня 1938 року до серпня 1939 року, покликана розширити правильні уявлення про Карпатську Україну, зняти з неї клеймо „одноденної держави”, створене британським журналістом Майклом Вінчем. Карпатська Україна повинна стати українським „Ватиканом”, поширюючи прогресивні погляди світової спільноти, зокрема, польського публіциста Станіслава Лося: мала за розміром, але створена як вогнище певної ідеї – ідеї Срібної Землі.

Акцент цієї публікації зроблено на беззаперечній документальній цінності хронікарських записок Василя Гренджі-Донського при творенні художнього образу Срібної Землі. У цьому плані «Щастя і горе Карпатської України» – це щоденник, на який можна покластися з повною достовірністю, так як його автор був не стороннім глядачем, а й співтворцем подій, безпосереднім учасником боротьби карпатських українців за свою свободу і державність, хронікером власних вражень, занотованих у режимі реального часу.

Ключові слова: художній образ, історичний образ, „сріберний дзвін”, „дзвін свободи”, Срібна Земля, Карпатська Україна.

Постановка проблеми. Відомі різні історичні назви Закарпаття: „Карпатська Русь”, „Угорська Русь”, „Рутенія” (в складі Австро-Угорщини), „Підкарпатська Русь” (у складі Чехословаччини), „Карпатська Україна”, Підкарпатська територія (в складі Угорського королівства), Закарпатська область України (в складі Радянського Союзу), а в публіцистичній літературі після 1920 року в УСРР та на еміграції – „Закарпатська Україна” [8, с. 1]. Така велика кількість варіацій відображає

певні періоди життя краю з характерними для них особливостями поневолення і незалежності, розквіту і занепаду, що були зумовлені історичними подіями свого часу:

1. З давніх часів Закарпаття заселяли слов'янські племена.

2. У Х сторіччі край був частиною Київської Русі.

3. З XI сторіччя до середини XX сторіччя після завоювання угорськими племенами Закарпаття

входило до складу Угорщини, Австрії, Австро-Угорщини, Чехословаччини. При цьому необхідно зауважити, що наявні етноніми „Русь”, „русини” свідчать про збереження його нерозривних генетичних зв'язків зі своїм основним коренем – східним слов'янством, яке ще в I тисячолітті н. е. інтенсивно формувалося в племенах Подніпров'я, Подністров'я, Лісостепу, Волині і Прикарпаття.

Характерно, що на цьому етапі в літературних джерелах активно популяризується лірична назва Закарпаття – Срібна Земля.

4. У 1939–1944 роках край зазнав гніту хортистів і німецьких фашистів.

5. У 1945 році після свого визволення Закарпаття возз'єдналося з Україною.

Наведені факти дають підстави стверджувати, що це єдиний регіон України, який розвивався під значним впливом різнопланового європейського спадку, отриманого від угорського, чеського, словацького, польського, румунського народів і народів Балкан. Попри те, що зараз вчені Німеччини, Франції новим центром Європи вважають околицю Вільнюса, на початку XX сторіччя його визначили саме в Закарпатті (в селі Діловому на Рахівщині). Пізніші дослідження показали, що тут розташована одна із семи опорних точок нівелювання (вимірювання висоти рельєфу для карт) Австро-Угорської імперії, закладена в 1887 році австрійськими географами і картографами. Встановлення в 1977 році біля старого австрійського знака іншого, який позначив географічний центр Європи, не знайшло документального підтвердження. У зв'язку з цим у 2010 році на державному обліку спочатку з'явилася пам'ятка історії, науки та техніки під назвою «Геодезичний знак на місці розташування географічного центру Європи» і була занесена Міністерством культури у Державний реєстр нерухомих пам'яток України під охоронним номером №1255-3к, а потім потрапила в категорію міфічних [14, с. 2].

Отже, на нашу думку, висвітлення того самого перебігу політичних, економічних, етнічних і культурних процесів на Закарпатті є неоднозначним у різних історичних ракурсах, що відчутно впливає на творення художнього образу Срібної Землі. Також потрібно врахувати, що під впливом дійсності свідомість митців формує певне ставлення до предметів та явищ навколишнього світу. На основі власної пам'яті вони відтворюють реальність, викликаючи в мисленні своїх читачів (слухачів, глядачів) появу низки уявних образів. Зрештою, ці образи-уявлення покликані злитися в єдиний образ-узагальнення, що вбирає до себе

загальне та особливе, має власну цілісність, розкриває суттєве для ряду явищ і вважається художнім образом [13, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторські роботи журналістів, публіцистів, громадсько-політичних діячів, українських і зарубіжних науковців О. Мишанича, М. Вегеша, В. Шетеля, М. Мушинки, П. Ходанича, В. Барчан, А. Пестременка, В. Ільницького, В. Туряниці, М. Олашина, В. Пагірі, Й. Баглая, В. Андрійця та ін. є багатоаспектними і відображають всі основні процеси зародження і розвитку мистецького життя на Закарпатті.

Спільною особливістю їхніх праць є звернення дослідників до маловивченої різнопланової творчості Василя Гренджі-Донського, ім'я якого в історичному плані „асоціюється з важливою епохою українського Рисорджименто” [3, с. 5], а в літературному – з „сином Срібної Землі” [1, с. 5]; осягнення ними художніх образів, створених митцем.

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена частим вживанням ліричної назви „Срібна Земля” щодо Закарпаття. Враховуючи, що «кожен образ пов'язаний з тією історичною реальністю, у якій проходив процес його образотворення» [6, с. 5], мету цієї роботи вбачаємо у встановленні постійного тісного взаємозв'язку між історичним і художнім творенням образу Срібної Землі, доведенні його динамічності та обґрунтуванні на цій основі важливості внесення щоденника Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України» в літературні хроніки краю.

Виклад основного матеріалу. Назва «Срібна Земля» в літературних джерелах позначає, як правило, часовий проміжок із 1919 до 1939 року, а також дуже часто ототожнюється з назвою Карпатська Україна. Події тієї доби детально досліджуються в українській документальній стрічці Тараса Химича «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939» [12]. Фільм 2012 року, створений кіностудією «Invert Pictures» на замовлення громадської організації «Західно-Український Центр Історичних досліджень», майстерно поєднує три сюжетні лінії – маловідомі документи, розповіді очевидців, а також відзняті географічні краєвиди та художні сцени. У стрічці використано кадри кінохроніки кінооператора Каленика Лисюка, чехословацькі військові хроніки, а також матеріали британського журналіста Майкла Вінча та кореспондента американської газети New York Times Ен МакКормік, які працювали тоді в Карпатській Україні як міжнародні спостерігачі.

Звернемося до історичної періодизації життя краю:

1. Стародавні часи – період, який хронологічно продовжувався до IX ст.
2. Феодална доба – з IX ст. до середини XIX ст.
3. Період розвитку капіталізму (друга половина XIX – початок XX ст.) – період між двома світовими війнами, коли Закарпаття входило до складу Чехословаччини.
4. Угорська окупація 1939–1944 років.
5. Закарпатська Україна (період 1944–1945 рр.), повоєнний період, коли Закарпаття возз'єдналося з Україною.

Сюжетно виділяється період до 1918 року, коли Закарпаття входило до складу Угорщини та Австро-Угорщини [8, с. 2].

Можна зробити висновок, що 1919–1939 роки – це період перебування Закарпаття (Підкарпатської Русі до жовтня 1938 року) в складі Першої Чехословацької Республіки в очікуванні автономії, обіцяної Прагою.

Значно звужуються хронологічні межі власне Карпатської України. Це період запеклої боротьби українців за свою свободу, що охоплює проміжок часу від жовтня 1938 року до 15 березня 1939 року – дня, коли відбулося проголошення незалежності Карпатської України, і дня, який передував угорській окупації. Проте потрібно зауважити, що Карпатська Україна не була „одноденною державою”, так як її перший автономний уряд було затверджено 13 жовтня 1938 року. Цей факт добре висвітлений у щоденнику Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України», часові рамки якого зводяться до подій кінця 1938 – початку 1939 років [4].

Зі свого боку, поява поетичної назви Срібна Земля випереджає виникнення історичної назви Карпатська Україна. Її витоками найчастіше вважають літературну діяльність Василя Пачковського, відомого українського поета й педагога. З 1919 до 1929 року він перебував на Закарпатті: працював у Берегівській руській гімназії, брав особисту участь у заснуванні ужгородської «Просвіти». Напередодні перших загальних зборів товариства в 1920 році написав вірш «Щедрівка Просвіти», в якому є рядок «Радуйся, Срібная Земле» зі „старинної” колядки: „Сійся, родися жито-пшениця на Україні для Закарпаття, радуйся, Срібная Земле!...” [14]. У своїх творах Василь Пачковський часто вживав слово «срібний»: срібні води, срібні хвилі, срібний Плай, срібна Русь, сріберний дзвін. Але з-поміж усіх вжитих назв він пояснив лише останню – «сріберний дзвін», створивши одно-

йменну поему і долучивши її до статті 1921 року «Дорога пам'ятка з княжих часів», яка була опублікована в газеті «Руська Нива».

Цією пам'яткою став срібний дзвін із села Богаревиці на Берегівщині, знайдений селянами під час Першої світової війни, що привертав увагу руським написом року: „тисяч тридцятий четвертий”. Саме його історію відтворив Василь Пачковський у своїй поемі. За існуючою легендою „церковний дзвін був не простий, а „сріберний”, відлитий у Києві в 1034 році і подарований донькою Ярослава Мудрого Анастасією, дружиною угорського короля Андраша I, Богаревицькій церкві. Наділений надзвичайною силою: „Ой дзвін дзвонить, робить чуда: глухі чують, сліпі бачать, німі стануть говорити, а відступники заплачуть...”, він впродовж століть захищав село та його околиці від усіх бід і нещасть. Навіть під час нападу монголо-татарської орди срібний дзвін, закопаний у полі для вбереження від загарбників, не знав спокою і своїм гудінням попереджав про небезпеку, що насувалась. Згодом його викопали і прикрасили церковну вежу. Однак після конфіскації угорськими окупантами в 1917 році дзвін по дорозі до Будапешта втратили” [2, с. 423]. За різними свідченнями, зокрема колишнього жандарма Василя Олашина, пам'ятку в 1918 році вивезли до Братислави і, за іншими версіями, розбили.

Очевидно, що „поема Василя Пачковського зробила „сріберний дзвін” із його тисячолітньою історією невід'ємним атрибутом Закарпаття; він визначив поетичну назву краю „Срібна Земля” і його незмінні цінності з часів Ярослава Мудрого – єдність і свободу” [2, с. 423]:

„Ярослав, наш князь великий,
З Києва слав уграм зятя –
Та заслав той дзвін сріберний
Срібній Русі Закарпатя!..

Ось він дзвонить: Тисяч років
Тому ми тут панували,
Де дзвеніла наша слава,
В церкві срібні дзвони грали!..

Ось він дзвонить – сонце сходить,
Срібна Русь у світлі грає –
Дзвін свободи чуда діє,
Наша слава оживає!” [14, с. 6].

Примітним є те, що в останніх рядках поезії „дзвін сріберний” перероджується у „дзвін свободи”, а „Срібна Русь” Василя Пачковського – у Карпатську Україну, про що свідчить його історичний нарис 1939 року „Срібна Земля:

тисячоліття Карпатської України» [5]. Проведені дослідження демонструють закономірність такого перетворення: від сумнівної автономії Закарпаття – до незалежної держави.

Саме в цей час після семи століть перебування у складі Угорщини, розпаду Австро-Угорщини та утворення у листопаді 1918 року Угорської Демократичної Республіки на чолі з її Президентом Міхаєм Кароєм Закарпаття отримує 21.12.1918 р. статус автономії. Українські національно-визвольні сили, які презентували понад 70 відсотків населення краю, проголошують про його об'єднання з Українською Народною Республікою та Західно-Українською Народною Республікою в єдиній Українській державі та беруть участь в укладенні Акту Злуки в Києві 22.01.1919 року. Проте в своєму національному прагненні до соборності українських земель і забезпеченні незалежності Закарпаття, як і вся Західна Україна, зазнає протидії: фундаторами Версальської системи в Європі (Франція, Великобританія, росія) укладено Сен-Жерменський мирний договір від 10.09.1919 р., в якому вони засвідчують про розпад Австро-Угорської монархії, формування самостійних держав Австрії, Чехословаччини, Королівства сербів, хорватів і словенців (у майбутньому – Югославії), а також передачу Підкарпатської Русі (Закарпаття) до складу Чехословацької республіки за умови збереження за ним автономії [7, с. 3].

Шляхом зіставлення історичних і літературних процесів відслідковуємо появу в Закарпатті „дзвону свободи”: „йдеться про копію відомого американського „Liberty Bell” – символу незалежності США від Великобританії, виготовлену в 1918 році коштом американських русинів-емігрантів, котрі об'єдналися в організацію „Середньоевропейська унія”. Характерно, що ще в жовтні 1918 року на конференції у Філадельфії делегати, в числі яких були Томаш Масарик (перший президент Чехословаччини) і Григорій Жаткович (майбутній губернатор Підкарпатської Русі) підписали „Декларацію незалежності центральноєвропейських народів”, після чого ударили у Дзвін Свободи з викарбуваним надписом: „Най свобода будеть проголошена через цьльїй свѣтъ всім жителям его”. Цей дзвін подарували Ужгороду” [2, с. 424]. Проте невідомо, коли саме його привезли зі США в місто і встановили перед жупанатом. За одними свідченнями, разом із дзвоном із Філадельфії прибули і два стільці, на яких Масарик і Жаткович підписували декларацію. За іншими – стілець був один (сидячи на ньому,

Масарик і Жаткович ставили підписи по черзі), але додавалося перо, яким була засвідчена ця історична подія, через рік після якої Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини. Документальні дані про стільці і перо відсутні, а про Дзвін Свободи згадується неодноразово:

1. Його офіційне відкриття відбулося в 1920 році, коли в Ужгороді 2 грудня (День народження Григорія Жатковича), проголосили «Днем свободи», широко відзначаючи це свято. Простояв він перед жупанатом до 1928 року.

2. В 1921 році після появи у публічній сфері поеми Василя Пачковського дав нове життя «срібному дзвону». Закарпаття почали називати Срібною Землею, а газети «Срібна Земля», а потім і «Срібна Земля-Фест» зробили величезний внесок у популяризацію цієї назви.

Жаткович висловив протест проти політики чехословацької влади, що не визнавала автономії Закарпаття, і склав повноваження губернатора.

3. Після демонтажу дзвін у пилюці та бруді довгий час простояв у дворі губернаторського уряду (що сьогодні є внутрішнім двором Художнього музею ім. Йосипа Бокшая). Станом на 1934 рік його в Ужгороді вже не було – відвезли до Праги: „Можеть быть еще ужгородцы помнят звань свободы, который прислали наши американские братья, и который был помещен на дворъ губернаторскаго уряда. Лежалъ тамъ конечно, въ пыли, въ грязи, но былъ хотя у насъ. Теперь уже его въ Ужгородд нѣтъ. Отвезли его въ Прагу, въ музей. Звонить на немъ нельзя, не приспособленъ къ тому. Кто посьтитъ пражскій замокъ, того служащій за нѣсколько коронъ поведеть въ помещеніе, гдѣ хранится звань карпаторусской свободы...” [11, с. 4].

Слід зауважити, що в роки незалежної України історична тема зі Дзвоном Свободи отримала логічне продовження: „авторка Надія Попадюк у своїй книзі «Ужгород – світова столиця міні скульптур» розповідає про відкриття 2 грудня 2017 року символічної міні-скульптури Григорію Жатковичу, що зображує іменинника з крилами на «Дзвоні Свободи». Бронзового губернатора традиційно розмістили перед входом до жупанату. На міні-копії легендарного дзвону „Liberty Bell” відтворена тріщина та викарбувано слова з Біблії: «Нехай свобода буде проголошена через цілий світ усім жителям його»» [2, с. 424]. На нашу думку, знаковим є також, що цю скульптуру відкривав автор Михайло Колодко разом із Сергієм Устичем, одним із перших губернаторів Закарпаття після проголошення Незалежності України.

Висновки. Художнє творення образу Срібної Землі „має тисячолітню історію та символізує Закарпаття на шляху до Української незалежної держави. Він формується на основі ряду історичних образів, серед яких чільне місце належить Карпатській Україні” [2, с. 424]. Повністю визнаємо потребу в окремому детальному розгляді цього складового образу. Проте вважаємо, що запропоновані часові рамки, які, як правило, охоплюють період із 1919 до 1939 року або ще більший проміжок часу, є для нього невластиві. При такому підході над образом Карпатської України, яка проіснувала лише півроку, домінує історичний образ Підкарпатської Русі. Нівелюється феномен, коли за короткий час існування Карпатська Україна 15 березня 1939 року проголосила свою довгоочікувану, хоча й «одноденну», незалежність із трибуни Сойму: «Наша Земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути УКРАЇНСЬКА. І коли б навіть нашої молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди УКРАЇНСЬКИЙ, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу» [10, с. 8]. Зважаючи на сказане, творення

образу Карпатської України передбачає, що він буде детально розглянутий в історичному періоді, який для нього характерний: від жовтня 1938 року до кінця травня 1939 року. Структура щоденника Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України» дозволяє це зробити. Зрештою, такий підхід покликаний спростувати, що Закарпаття – це „Земля без імені”, як у 1932 році написав про неї чеський письменник Іван Ольбрахт у збірці своїх репортажів, заохочуючи закарпатських русинів боротися за свою національність, культуру і мову. У нарисі „Бій за культуру і мову” він шукав назву для населення Закарпаття. Зробивши висновок, що найближчими до закарпатських русинів є українці, відкрито закликав місцевих інтелектуалів і письменників не тільки творити, але й боротися за свою українську ідентичність, оскільки „майбутнє Закарпаття – за українським напрямком” [9, с. 3]. Отже, у 1938–1939 роках на зміну історичному образу Підкарпатської Русі прийшов історичний образ Карпатської України, відтворений у щоденнику Гренджі-Донського. Закарпаття із „Землі без імені” перетворилося на „Український край” – регіон із багатьма історичними назвами, об’єднаними в єдину – Срібна Земля.

Список літератури:

1. Андрійцьо В.М. Український театр Закарпаття у творчій спадщині Василя Гренджі-Донського (До 75-ї річниці Карпатської України) : монографія. Ужгород : Карпати, 2014. 208 с.
2. Балита О.В., Александренко В.В. Художнє творення образу Срібної Землі: походження та історична сутність. *Освіта і наука – 2023*. 36. наукових праць. К. : УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 1488 с.
3. Василь Гренджа-Донський: до 120-річчя від дня народження : бібліогр. покажч. / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., КЗ „Закарпат. обл.універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка” Закарпат. обл. ради; уклад. М.Б. Бадида; вступ. ст. В.В. Барчан; відп. за вип. О.А. Канюка. Ужгород : РІК-У, 2017. 138 с.
4. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник 7.X.1938 – 8.VIII.1939. Ужгород : Гражда, 2019. 391 с.
5. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України: нарис історії з мапою / Василь Пачковський. 2-е вид. Нью-Йорк : Говерля, 1959. 69 с.
6. Ясінський М. Логіка історичного образу. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”*. Серія: *Культурологія*. 2014. Вип. 14 (1). С. 106–112.
7. Держалюк М.С. Закарпатський край у нестримному прагненні до Української державності. Інститут всесвітньої історії НАН України. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/zakarpatskyi-krai-unesnymnomu-prahnenni-do-ukrainskoi-derzhavnosti.html>
8. Закарпатська обласна рада. *Закарпаття*. Історична довідка, 2011 рік. URL: <https://zakarpattya-rada.gov.ua/>
9. Закарпаття крізь камеру чехів. *Україна молода*, 2010 рік. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/1782/163/63190/>
10. Карпатська Україна. Український інститут національної пам’яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/karpatska-ukraina>
11. Літераті Т. Втрачений Ужгород: музеї та цінності, які втратило місто, 2017 рік. URL: <https://prozahid.com/content-42512-html/>
12. Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939 pp. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5fN4EyWmlZs&t=113s>
13. Художній образ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
14. Штефаньо О. Три міфи про Закарпаття та чому і як вони виникли. *Новини Закарпаття* : електронна версія газети. 20.11.2021 р. URL: <http://novzak.uz.ua/news/try-mify-pro-zakarpattya-ta-chomu-i-yak-vony-vynukly/>

Aleksandrenko V. V., Balyta O. V. VASYL GRANGE-DONSKYI'S DIARY "HAPPINESS AND SORROW OF CARPATHIAN UKRAINE" IN LITERATURE CHRONICLES OF SILVER LAND

In this article is analyzed historical essence of artistic image of Silver Land and its process of evolution from literary primary sources to the present days.

Problems of terminology are considered, namely numerous names of Transcarpathia, which are found in publications and testify to the peripheral location of the region and frequent changes in its political affiliation. This makes it possible to emphasize the diversity of historical images united by the common idea of state formation in the United image – Silver Land – at the same time the individuality of each of them is preserved.

A permanent close relationship between the historical and artistic creation of the image of the Silver Land has been established, and its dynamism has been proven. On this basis, the importance of including Vasyl Grange-Donskyi's diary "Happiness and Sorrow of Carpathian Ukraine" in the literary chronicles of the region is justified. The precise temporal detailing of the events of several months depicted in it, covering the period from October 1938 to August 1939, is intended to expand the correct ideas about Carpathian Ukraine, to remove from it the stigma "of the one-day state" that was created by the British journalist Michael Winch. Carpathian Ukraine should become the Ukrainian "Vatican" spreading the progressive views of the world community, in particular, the Polish publicist Stanislaw Los: small in size, but created as a focus of a certain idea – the idea of Silver Land.

Accent of given publication is done on undeniable documentary value of the chronicle notes of Vasyl Grange-Donskyi during the creation of the artistic image of Silver Land. In this regard, "Happiness and sorrow of Carpathian Ukraine" is a diary that can be relied upon with complete reliability, since its author was not only an observer, but also a co-creator of daily events, a direct participant in the struggle of Carpathian Ukrainians for own freedom and statehood, a chronicler of personal impressions that were recorded in real time.

Key words: *artistic image, historical image, "silver bell", "bell of freedom", Silver Land, Carpathian Ukraine.*